

Юлія Коломієць

КУЛЬТУРА СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

The author argues the relationship terms “culture” and “legitimacy”. It is claimed that the judge, as the person making the proceedings on behalf of the state, should have such strong-willed qualities that the latter be directed to the adoption of legal and reasonable decision in the case. In addition, the latter shall act to strengthen public confidence in the integrity, independence, impartiality and fairness of the court. The paper emphasized and drawn attention to good practice Updates Code of Judicial Ethics. One of the controversial topics raised by the author in this article are the implementation of the trial participants and other persons present in the courtroom of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges” in the part referring to magistrates “Your Honor.” Thus, the paper criticized proposals of amendments to the existing legislation, in particular those which provide the participants in the process do not apply to judges “Your honor” if they believe they violate the norms of judicial ethics. This view is substantiated in the article. We consider measures of procedural impact on people who violate the laws of order in the courtroom. Specified on the gaps of the current legislation in the part of the culture of a trial and provided practical recommendations to address them.

Питання культури судового процесу під час здійснення цивільного судочинства досить часто піднімається в правових колах нашої держави. На превеликий жаль, сьогодні можна зустріти непоодинокі випадки, коли ніби судовий процес проходить з повним дотриманням законності, відповідно до вимог, які встановлені ЦПК України, в результаті ухвалюється законне рішення, яке в подальшому підтверджується вищестоящими судами, однак це зовсім не означає те, що під час такого засідання була дотримана культура судового процесу.

Культура і законність – два поняття, які тісно взаємопов’язані між собою. Сьогодні це питання є вкрай актуальним, адже культура не зводиться лише до вимог дотримання законності суб’єктами процесу. Крім законності, поняття культури правосуддя має такі складові як урочистість обстановки, звернення до суду, переконливість для осіб, присутніх в залі засідання в об’єктивності ухваленого судом рішення тощо. При здійсненні правосуддя, в залі судового засідання не має дрібниць, все є суттєвим та важливим. Найменше порушення процесуальних норм є недопустимим, оскільки може призвести до підриву авторитету суду в суспільстві. Без розуміння цих основних

правил не може бути досягнута висока культура ведення судового процесу.

Варто вказати, що комплексного дослідження проблеми культури судового процесу під час здійснення судочинства майже не проводилось. Так, цікавою з юридичної точки зору була монографія А.С. Ликаса під назвою «Культура судебного процесса»¹, однак опублікована вона була ще в 1971 році, отож чимала кількість її положень сьогодні втратила актуальності. Дослідження питання культури судового засідання можна знайти в працях таких науковців як Радутна Н.В., Подкопаєв С.В., Пискотин М.И., Луспеник Д.Д., Завальнюк В.В. тощо.

Входячи до судової зали, людина, яка жодного разу не мала будь-яких відносин з судовою гілкою влади, потрапляє в особливу сферу соціального буття. Вона переступає поріг, за яким царює закон і гуманізм. Саме тому, хід судового засідання не повинен проходити в нервовому напруженні. Обов'язок створення в залі суду ділової обстановки, яка забезпечує розумне ведення процесу та коректну поведінку присутніх громадян, покладається на головуючого. Останній, в силу закону несе відповідальність за невиконання встановлених вимог для судового розгляду, ось чому саме судді повинні бути взірцем точного і неухильного дотримання матеріальних та процесуальних норм. Більше того, культура судді під час здійснення ним правосуддя також повинна проявлятися і в тих випадках, коли одна із сторін не згодна з його діями, і заперечує проти них. В цій ситуації, суддя повинен не тільки не перешкоджати внесенню таких фактів до журналу судового засідання, а всіма своїми діями сприяти цьому. І навіть це не є головним. Головне полягає в доброзичливості головуючого до позиції кожного учасника процесу, незалежно від того, поділяє він її чи ні, в повазі до чужої думки. Однак, це зовсім не означає, що головуючий не повинен проявляти твердість та рішучість там, де цього потребує закон².

Судова робота пред'являє до особистості судді різноманітні вимоги, яким повинна відповідати система властивостей і якостей особистості. При цьому мається на увазі не просте співіснування певних властивостей, а їхній органічний зв'язок між собою, їхня взаємодія в такій системі, в якій одні з них виходять на перший план і являються ведучими, в той час як інші при цьому відіграють

¹ Ликас, А.Л. (1971). *Культура судебного процесса*. Москва: Юридическая литература.

² Ликас, А.Л. (1971). *Культура судебного процесса*. Москва: Юридическая литература, 12.

допоміжну роль. Принциповість, самостійність характеризується наявністю твердих переконань і активним прагненням до їх реалізації незалежно від зовнішнього впливу. Рішучість виявляється в здатності своєчасно і без зайвих коливань приймати обґрунтовані рішення і проводити їх в життя. Урівноваженість, уміння володіти собою проявляється в спроможності стримувати себе, підкоряти собі небажані спонукання (мотиви). Неупередженість виражається в готовності об'єктивно оцінювати факти і події, висловлення осіб, не довіряючись зовнішньому враженню, в бажанні пізнати суть явища. Всі ці вольові якості направлені на регулювання людиною своєї поведінки і пов'язані із зусиллями, необхідними для подолання перешкод на шляху досягнення мети¹.

«Кожна робота потребує наполегливих духовних та фізичних сил. Робота судді потребує особливої наполегливості, величезних знань та здібностей. Професія судді багатогранна та відповідальна. Ця праця не легка, але вдячна. Слюсар закінчив свій трудовий день. Гірка готових запчастин – свідоцтво продуктивності його праці, предмет його робочої гордості. Ткаля вимірює свою працю метрами опрацьованої тканини, автор – книгами, які полюбилися його читачами, архітектор – театрами, будівлями культури, житловими будівлями... А якими величинами виміряти працю людини, яка сидить за суддівським столом? Праця судді незвичайна, його «деталі» – людські долі. Будь-яка справа – цивільна чи кримінальна – це людські долі. Конфлікти, суперечки. Кожна спірна сторона вважає себе правою, шукає захисту своїх інтересів. Хто правий? Де істина? Як її знати? Для того, аби її знайти мало мати лише професійну майстерність, юридичний досвід та освіту – потрібні різноманітні знання, висока культура»².

Для повноти судового засідання вкрай важливо відрізнити головне від другорядного, суттєве від несуттєвого, усувати із судового засідання все те, що не має жодного відношення до справи. Суддя своїми діями повинен зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Так, відповідно до ст. 10 оновленого нещодавно Кодексу суддівської етики³, суддя повинен виконувати обов'язки безсторон-

¹ Радутная, Н.В. (1977). *Народный судья: профессиональное мастерство и подготовка*. Москва: Юридическая литература, 84.

² Ликас, А.Л. (1971). *Культура судебного процесса*. Москва: Юридическая литература, 9.

³ *Кодекс суддівської етики 2013* (Судова влада України). *Офіційний сайт Судової влади України*. <<http://court.gov.ua/969076/67885465345/>> (2014, листопад, 20).

ньо і неупереджено та утримуватись від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності процесі них суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя. Однак, на практиці, деякі судді не завжди дотримуються таких вимог. Іноді, під час розгляду справи по суті, останні висловлюють свою думку по суті справи або з приводу досліджуваних доказів до ухвалення рішення в нарадчій кімнаті, проявляючи при цьому нерівне відношення до сторін та заявлених ними клопотань, безпідставно знімають заявлені питання, своїми діями допускають нетактичне ставлення до учасників процесу та громадян, присутніх в залі засідання. В жодному разі, під час судового засідання по відношенню до сторони, представника, прокурора, свідка тощо не повинні проявлятися факти фамільярності з боку судді, який веде процес. Так, А. Л. Ликас у своїй праці «Культура судового процесу» звертає увагу суддів хоч і на поодинокі, але все ж випадки, які мають місце у судовій практиці. Теоретик зазначав, що під час одного з судових засідань, головуєчий суддя звернувся до адвоката: «Ну, Артем (ім'я адвоката), давай стисліше. Досить розмірковувати». Інший же суддя перервав виступ адвоката такими словами: «Від того, що ви будете тут пихтїти, ви нас не переконаєте». Ще був випадок, зазначає науковець, коли головуєчий заявив свідку по справі: «Що ти тут крутишся, як балерина»¹. На жаль, такі факти мають місце і сьогодні в судочинстві нашої держави, які відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 83 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» тягнуть за собою для такого судді дисциплінарну відповідальність. Варто відмітити, що за порушення етичних норм кодексу судді не можуть бути притягнені до відповідальності, оскільки останній скоріше є збірником правил поведінки, певних стандартів та носить рекомендаційний характер. І тільки у випадку, коли таке порушення кодексу буде розглядатись як порушення суддівської присяги, можна говорити про відповідальність такого судді в силу вищезгаданого закону. Однак, на практиці підтвердити та довести такі факти досить складно. Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за останні три роки діяльності прийнято лише чотири рішення про притягнення суддів до відповідальності через порушення правил етичної поведінки.

Саме тому, на початку 2013 року у суддівських колах за участі представників Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради

¹ Ликас, А.Л. (1971). *Культура судебного процесса*. Москва: Юридическая литература, 9.

юстиції, до компетенції яких входять питання притягнення службовців Феміди до відповідальності, а також інших осіб, які так, чи інакше мають відношення до правової системи нашої держави, почало активно обговорюватись питання оновлення прийнятого ще в 2002 році Кодексу суддівської етики. Під час виступу на міжнародній конференції «Суддівська етика: плекання громадської довіри та впевненості» в м. Києві Володимир Колесниченко звертав увагу: «Складовою роботи щодо підвищення довіри до суддів з боку суспільства, підвищення авторитету судової системи, забезпечення чесності і непідкупності суддів має стати дотримання ними етичних норм поведінки. Для суспільства не байдуже хто одягне суддівську мантию та увійде до зали судових засідань здійснювати правосуддя. Кожний громадянин, що звертається до суду бажає, щоб його справу розглянув не тільки досвідчений, високопрофесійний, а й високоморальний суддя, який відповідає етичним вимогам, що ставляться до цієї професії. Адже суддя належить до вищого прошарку в суспільстві. А це означає, що суддя повинен стати достойною, поважною, авторитетною людиною, поведінка якої відповідає етичним вимогам і наділяє її правом вирішувати долю інших людей, які звертаються до суду. Лише в такому випадку можна буде говорити про високу суспільну довіру до судової системи та високий її авторитет». Як результат, 22 лютого 2013 року XI черговим з'їздом суддів України все ж таки було прийнято новий, удосконалений Кодекс суддівської етики.

Згідно ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний здійснювати правосуддя в мантиї та з нагрудним знаком. Однак не всі судді дотримують даної вимоги закону. Про це в своїй доповіді на засідання Ради суддів України наголосив Я. Романюк, при цьому зазначивши: «На мою думку, мантия і нагрудний знак – церемоніальні речі. Судова система є єдиною: всі суди розглядають справи й ухвалюють рішення іменем України, а тому такі церемоніальні речі повинні бути єдиними для всієї судової системи, згідно з тим зразком, який у свій час затвердила Рада суддів України».

Так, ст. 161 Цивільного-процесуального кодексу України встановила імперативне правило для осіб, які беруть участь у справі, свідкам, перекладачам, експертам, спеціалістам звертатися до суду словами «Ваша честь», що є однією з складових поняття культура судового процесу. Таке звернення є ознакою поваги до суддів, як до осіб, що є представниками справедливості та верховенства права в державі. З приводу цього питання в Верховні Раді України

в 2011 році був зареєстрований законопроект¹, який мав на меті доповнити ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» положенням, яке передбачає встановлення загального правила звернення учасників судового розгляду до суду словами «Ваша честь» одночасно вказавши випадки, в яких ці особи можуть відмовитись від такої форми звернення до суду. Згідно з його положеннями, учасники судового процесу можуть відмовитись від такої форми звернення до суду, як «Ваша честь» у разі недотримання, на думку учасника процесу, суддею правил суддівської етики, виявлення неповаги до учасників процесу, порушення присяги. Вважаю такий законопроект є не досить вдалим, який за своїм змістом порушує гарантії, передбачені для суддів, які встановлені Конституцією України та низкою інших законів нашої держави. Адже в Україні є низка державних органів (Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України тощо) яким законом наділено повноваження визначати чи порушено тим чи іншим представником суддівського корпусу етику, присягу тощо. А надавати таке право кожному громадянину, який незадоволений діями суддів, покладаючись на його суб'єктивну точку зору вважаю недоцільним. Вищій адміністративний суд України у своєму висновку також не підтримує запропонований законопроект з підстав невідповідності його нормам чинного законодавства. Не підтримав цей законопроект і Комітет Верховної Ради України з питань правосуддя рекомендувавши його ВРУ відхилити в першому читанні.

Варто зазначити, що законодавець нормативно закріпив положення про те, аби особи, які присутні в залі судового засідання підтримували культуру ведення судового процесу. Зокрема, це стосується статті ЦПК, що розглянута вище. Зазначено це і в статті 162 Цивільного процесуального кодексу щодо обов'язку осіб, присутніх в залі судового засідання. Так, особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Відступ від таких вимог допускається лише з дозволу головуючого (це може бути хвороба особи, похилий вік тощо). Такі дії вчиняються на знак поваги до суду, який здійснює правосуддя. ч.3 ст. 162 ЦПК вказує на те, що

¹ *Проект Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо присяги судді та етики ведення судового процесу) 2011* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=40978> (2014, листопад, 20).

учасники цивільного процесу а також особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватись в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватись від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил. За неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого у судовому засіданні із розгляду цивільної справи оголошується перерва.

Чималою мірою культура цивільного судочинства проявляється завдяки належному, у відповідності з законом облаштуванню приміщення, в якому проходить розгляд справи. Відповідно до приписів ч.3 с.158 ЦПК судові засідання проводиться в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань. Багато держав подбали про те, щоб храм правосуддя таким би і виглядав. Урочисті та суворі палаци юстиції Парижа і Лондона, США і Німеччини переконливо промовляють на користь поваги народу до судової влади. Подбали там і щодо внутрішнього оформлення храмів правосуддя в законодавчому порядку. Практично у всіх демократично орієнтованих державах атрибутика судових приміщень урегульована в законодавчому плані. У США неможливо собі уявити кабінет чиновника будь-якого рангу, не говорячи вже про судовий зал, де б за спиною хазяїна не було американського прапора¹. Справедливі нарікання науковців викликає відсутність норми права, що за своїм змістом визначала б офіційні атрибути етикету, тобто наявність в судовій залі, де відбуваються судові слухання державних символів України, які покликані підтримувати в кожного громадянина країни повагу до судової системи.

Отож, культура учасників судового процесу – це лише частина загальної культури судочинства і виявляється вона багатогранно: одяг професійних учасників судового процесу, манери, звертання один до одного у процесі роботи, поведінка на перервах тощо. Володіння елементарними правилами етикету забезпечує доброзичливі і поважні стосунки учасників процесу між собою.

Також культурним вважається такий судовий процес, де знаходить своє вираження суворе дотримання встановленого законом порядку в залі судового засідання. На превеликий жаль, наша

¹ Гребеньков, Г.В., Фіолевський, Д.П. (2004). *Юридична етика*: навчальний посібник. Київ: Алерта, 188.

держава не містить жодного спеціального нормативно-правового акту, який би за своїм змістом регулював правила поведінки осіб, присутніх в залі судового засідання, а ті, що зазначені в змісті ЦПК є досить суперечливими.

Так, одним з різновидів гарантування здійснення цивільного судочинства є застосування заходів процесуального примусу. Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України заходами процесуального примусу є встановлені процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Згідно ст. 49 ЗУ «Про судоустрій і статус судів» прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, тягне за собою відповідальність, установлену законом. Так, зі змісту ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі КУпАП) неповага до суду, що виявилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподаткованих доходів мінімумів громадян. Складання протоколу про адміністративне правопорушення відповідно до наказу Державної судової адміністрації України від 18 липня 2011 року №113¹, покладено на службу судових розпорядників. На підставі вищевикладеного, можна стверджувати, що під заходами процесуального впливу законодавець розуміє реакцію суду на вчинені сторонами, а також іншими особами, що присутні в залі судового засідання правопорушення, які за своїм змістом перешкоджають подальшому розгляду справи по суті.

З буквального змісту ст. 185³ КУпАП вбачається, у разі неявки в суд позивача, відповідача та інших осіб – це є підставою для притягнення їх до адміністративної відповідальності. Однак, в той же час, ст. 169 ЦПК говорить про те, що суд відкладає розгляду справи в межах розумного строку розгляду справи, у разі першої неявки в судовому засіданні позивача. ст. 207 ЦПК зазначає, що суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду, якщо належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судовому

¹ *Методичні рекомендації щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення судовими розпорядниками 2011* (Державна судова адміністрація України). Офіційний сайт Судової влади України. <<http://court.gov.ua/dsa/2214/5247s87we/>> (2014, листопад, 20).

засідання без поважних причин або повторно не повідомив про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності. Дещо інша ситуація складається стосовно неявки в судове засідання відповідача. Так, за правилами ст. 224 ЦПК за наявності умов, зазначених цією нормою суд вправі ухвалити заочне рішення. Тому, за своїм змістом ЦПК не вбачає в неявці сторін до суду прояву неповаги, а передбачає зовсім інші, несприятливі наслідки. З огляду на вищевикладене, маємо правову колізію.

Різновидами заходу процесуального примусу, відповідно до ст. 91 ЦПК є:

1. попередження;
2. видалення із зали судового засідання;
3. тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
4. привід.

Залежно від їх спрямованості умовно їх можна поділити на дві групи:

1. ті, що застосовуються до порушників в залі судового засідання (попередження і видалення із зали судового засідання);
2. ті, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід)¹.

Щодо першої групи. Вони є яскравим прикладом культури проведення судового засідання. ст. 92 ЦПК України зазначає, що до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення дій – видалення із зали судового засідання. Однак, чинне законодавство не роз'ясняє, що саме потрібно розуміти під терміном «порушення порядку в судовому засіданні». В юридичній літературі під цим поняттям пропонується розуміти таку поведінку осіб, що перешкоджає нормальному рухові судового розгляду; свідчить про явну неповагу до суду; направлена на протидію розпорядженням головуючого; свідчить про небажання дотримуватись встановленого цивільним процесуальним законом регламенту засідання, про зневажливу, образливу для інших осіб поведінку².

На підставі вищевикладеного, приходимо до висновку, що поняття культури судового процесу є багатограним та потребує

¹ Бичкова, С.С., Білоусов, Ю.В., Бірюков, В.І. (2008). *Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар*. Київ: Атіка, 214.

² Жушков, В.М., Пучинский, В.К., Треушников, М.К. (2003). *Научно-практический комментарий к ГПК РФ*. Москва, 253.

комплексного наукового дослідження. Зі змісту статті вбачається, що культура судочинства – це не тільки діяльність, заснована на нормах права, а й діяльність, в якій поряд з правовими моральними нормами присутні організаційні, виховні та інші компоненти¹. Крім того, потребує детального врегулювання такий інститут цивільного судочинства як заходи процесуального впливу. Зокрема, аби запобігти виникненню правових колізій вважаю, що законодавцю все ж таки варто було б роз'яснити, що саме слід розуміти під злісним ухиленням від явки до суду, яка передбачена ст. 185³ КУпАП. На нашу думку, під поняттям «злісна» слід вважати таку неявку осіб, які беруть участь у справі, що мала місце більше ніж три рази підряд.

¹ Завальнюк, В. (2012). Культура правосуддя та антропология права. *Юридичний вісник*, 13.